

ΚΥΤ Μόριας 2020: Ανάμεσα στο «Hotspot» και τον «καταυλισμό-πόλη» *

Παυσανίας Καραθανάσης
Ερευνητικό Πρόγραμμα Human(c)ity, Παν. Αιγαίου
Παρατηρητήριο της Προσφυγικής και Μεταναστευτικής Κρίσης στο Αιγαίο, Αύγουστος 2020

* Το κείμενο γράφτηκε την περίοδο μεταξύ Ιουνίου και Αυγούστου του 2020. Δηλαδή, πριν τον εμπρησμό και την καταστροφή του καταυλισμού της Μόριας στις αρχές του Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου. Στο επίμετρο του παρόντος κειμένου υπάρχουν κάποιες παρατηρήσεις σχετικά με τη νέα κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στη Λέσβο, αλλά και τη σημασία του κειμένου αυτού παρά τις ραγδαίες εξελίξεις.

«Και να μην ξεχάσετε να δοκιμάσετε τα φαλάφελ! Είναι πάρα πολύ καλά, εμείς τρώμε συνέχεια!».

Με αυτά τα λόγια μας αποχαιρέτησε, μετά από μια μικρή κουβέντα που είχαμε μαζί της για την κατάσταση στη Μόρια, μια εργαζόμενη σε οργάνωση που δραστηριοποιείται στην «ασφαλή ζώνη» για τα ασυνόδευτα ανήλικα, έναν περιφραγμένο και φυλασσόμενο χώρο στο Κέντρο Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ). Το πόσο καλά είναι τα φαλάφελ που μπορείς να φας στη Μόρια, το είχα ακούσει εδώ και χρόνια από φίλες και φίλους που εργάζονταν σε οργανώσεις που προσφέρουν υπηρεσίες στον καταυλισμό. Τα άτυπα καταστήματα, που λειτουργούν οι ίδιοι οι αιτούντες άσυλο και οι πρόσφυγες, τα περισσότερα μέχρι σήμερα χωρίς την επίσημη άδεια από το ελληνικό κράτος, ήταν ένα από τα πρώτα σημάδια μονιμοποίησης των πρόσκαιρων προσφυγικών καταυλισμών, που δημιουργήθηκαν σε διάφορα μέρη της χώρας για να αντιμετωπίσουν την προσφυγική κρίση του 2015. Ωστόσο, αυτό που συνάντησα την τελευταία φορά που επισκέφτηκα τη Μόρια, στην αρχή του φετινού καλοκαιριού, ήταν κάτι περισσότερο από απλά την τάση για μονιμοποίηση που συναντάμε και σε άλλους καταυλισμούς.

Στο παρακάτω κείμενο θα επιχειρήσω να περιγράψω την (ανα)διαμόρφωση του προσφυγικού καταυλισμού της Μόριας (Λέσβος), που έρχεται ως αποτέλεσμα των εξελίξεων σε τοπικό, εθνικό και διακρατικό επίπεδο τον τελευταίο χρόνο. Η περιγραφή αυτή στηρίζεται σε επιτόπια παρατήρηση τον Ιούνιο του 2020, αλλά τροφοδοτείται και από τη μακροχρόνια σχέση μου με το νησί, όπως και, συγκεκριμένα, την παρακολούθηση του προσφυγικού ζητήματος από το 2017. Μέσα από την περιγραφή αναδεικνύονται αλλαγές που δείχνουν μια εδραίωση και ανάπτυξη του καταυλισμού προς την κατεύθυνση του μοντέλου του «καταυλισμού-πόλη», έναν όρο που προτείνει ο Michel Agier (2002, 2011). Ο Γάλλος ανθρωπολόγος, έχοντας κάνει μακροχρόνια επιτόπια έρευνα στην Νότια Αμερική, την Αφρική και τη Μέση Ανατολή, σε προσφυγικούς καταυλισμούς και άλλους διαμορφωμένους χώρους εκτοπισμένων πληθυσμών, υποστηρίζει πως αποτελούν μια ιδιαίτερη κοινωνικο-χωρική μορφή εγκατάστασης, όπου παρατηρείται μια οργάνωση του χώρου, της κοινωνικής ζωής και του συστήματος εξουσίας, που δεν υπάρχει πουθενά αλλού. Αυτές τις παράδοξες ή υβριδικές περιπτώσεις, «ελλείπει καλύτερου όρου», τις ονομάζει *καταυλισμό-πόλη (city-camp)* (2002:322). Σύμφωνα με τον Agier, οι καταυλισμοί-πόλεις αποτελούν χώρους με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως την πολυεθνική διάρθρωση, τη χωροθέτηση τους μακριά από τις τοπικές κοινωνίες, τη λειτουργική αυτάρκεια και διαφοροποίηση (αγορά, υπηρεσίες, ιατρείο, τράπεζα κλπ), τη συχνά μακρόχρονη παραμονή σε αυτούς πολλών χιλιάδων ανθρώπων, αλλά και την ανθρωπιστική διαχείριση τους από διεθνείς και διακρατικούς οργανισμούς και ΜΚΟ. Αυτά τα χαρακτηριστικά συμβάλουν στη δημιουργία μιας ιδιαίτερης συνθήκης διαβίωσης που ενδέχεται να οδηγήσει τόσο σε μια παγίωση των υπάρχοντων ταυτοτήτων, όσο και σε μια εδραίωση πρακτικών υποκειμενοποίησης, μέσω της ανάγκης των ανθρώπων να βελτιώσουν τον χώρο που ζουν, κατοικώντας και αλλάζοντάς τον (Agier 2012).

Ο όρος καταυλισμός-πόλη εντάσσεται σε μια ευρύτερη συζήτηση, που έχει αναπτυχθεί στις προσφυγικές σπουδές (refugee studies), η οποία αφορά στη σχέση που αναπτύσσουν οι μακροχρόνιοι προσφυγικοί καταυλισμοί με μορφές αστικοποίησης (Agier 2002, 2014, Oka 2011, Jansen 2011, 2016). Οι ερευνητές και ερευνήτριες προσπαθούν να καταλάβουν, δηλαδή, τι γίνεται στις περιπτώσεις αυτές που προσωρινοί προσφυγικοί καταυλισμοί μονιμοποιούνται και φτάνουν να μετρούν χρόνια ή και δεκαετίες εγκαθίδρυσης και ανάπτυξης. Μετατρέπονται σε πόλεις; Και αν ναι, τι είδους πόλεις είναι αυτές; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά τους και σε τι διαφέρουν από άλλες πόλεις; Ο Agier έχει χρησιμοποιήσει τον όρο «γυμνή πόλη» (2002:336) για τις περιγράψει, θέλοντας να εκφράσει μια μορφή ανολοκλήρωτης αστικοποίησης. Άλλοι όμως, όπως ο B. Jansen, προτείνουν πως σε αυτούς τους «παρατεταμένους καταυλισμούς» (*protracted camp*), δεν τίθεται θέμα μη ολοκλήρωσης της διαδικασίας αστικοποίησης, αλλά πρόκειται για μια μορφή συγκεκριμένης και ιδιαίτερης αστικοποίησης, που πραγματοποιείται κάτω από μια ισχυρή και αποτελεσματική ανθρωπιστική λογική και διαχείριση (2016). Αναγνωρίζοντας πως οι πτυχές της αστικής ζωής που παρουσιάζονται σε αυτούς τους καταυλισμούς υπόκεινται στο κανονιστικό πλαίσιο διαχείρισης και ελέγχου, που χαρακτηρίζει την προσωρινή μονιμότητα του καταυλισμού, ο Jansen προτείνει να δούμε αυτή την ιδιαίτερη μορφή αστικοποίησης των καταυλισμών ως μια «ανθρωπιστική αστικοποίηση» (humanitarian urbanism)¹ (ο.π.).

Αν και ο χαρακτηρισμός του καταυλισμού της Μόριας ως μια νέα πόλη δεν είναι κάτι καινούριο μεταξύ των ανθρωπιστικών δρώντων του νησιού, η διαφορά που παρατηρείται τον τελευταίο χρόνο, με την πληθυσμιακή έκρηξη, αλλά και το νέο πλαίσιο διαχείρισης από την πλευρά των αρχών, μαρτυρά πως έχουμε μπει σε μια νέα φάση για τον καταυλισμό. Η προσπάθεια, λοιπόν, να σκεφτούμε αυτή τη νέα φάση ως μια διαδικασία αστικοποίησης, που μετατρέπει τον καταυλισμό σε έναν *καταυλισμό-πόλη*, εντάσσεται στις προσπάθειες κατανόησης του ως κάτι διαφορετικό από τους μέχρι τώρα καταυλισμούς τόσο στον Ελλαδικό, όσο και στον Ευρωπαϊκό χώρο. Οπότε, η χρήση εργαλείων που αναπτύχθηκαν για την κατανόηση των καταυλισμών-πόλεων της Αφρικής ή της Μέσης Ανατολής, στοχεύει όχι τόσο στην ανάδειξη των κοινών χαρακτηριστικών μεταξύ των διαφορετικών αυτών περιπτώσεων, όσο στοχεύει στην ανάδειξη της διαφοροποίησης του από τις αντίστοιχες περιπτώσεις στο Ελληνικό και στο Ευρωπαϊκό πλαίσιο.

Στο παρόν κείμενο θα ξεκινήσουμε, λοιπόν, με μια σύντομη αναδρομή στη δημιουργία και την ανάπτυξη του καταυλισμού. Στη συνέχεια, θα περιγράψουμε τη σημερινή και νέα του φάση, υποστηρίζοντας πως στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται σε τοπικό, εθνικό και διακρατικό επίπεδο, παρατηρείται περαιτέρω εδραίωση του καταυλισμού παρουσιάζοντας τα χαρακτηριστικά αυτά που μας οδηγούν στο να τον περιγράψουμε ως μια ελληνική ή ευρωπαϊκή εκδοχή του καταυλισμού-πόλης.

Ο καταυλισμός της Μόριας: το KYT, το hotspot και ο ελαιώνας

Αν και η δημιουργία του πρώτου Κέντρου Υποδοχής της Μόριας τοποθετείται στο 2013 στρατοπέδου, η Μόρια ως *hotspot* (ένα κέντρο υποδοχής, καταγραφής και ταυτοποίησης των ανθρώπων που ήθελαν να καταθέσουν αίτηση διεθνούς προστασίας ή, αλλιώς, αίτηση ασύλου) έγινε διεθνώς γνωστή στη διάρκεια της λεγόμενης «προσφυγικής κρίσης» του 2015-2016. Η ανάγκη της επίσημης μετατροπής του Κέντρου Υποδοχής της Μόριας σε hotspot εμφανίστηκε όταν χώρες στα βόρεια της Ελλάδας έκλεισαν τα σύνορά τους, μπλοκάροντας έτσι το λεγόμενο «Βαλκανικό διάδρομο», τον οποίο είχαν διασχίσει εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι το καλοκαίρι του 2015 προς την βορειοδυτική Ευρώπη. Έτσι, στις 16 Οκτωβρίου του 2015 εγκαινιάζεται το hotspot

---

¹ Στην Ελλάδα συγκεκριμένα παρατηρήθηκε τα τελευταία χρόνια μια παράλληλη διαδικασία με τους καταυλισμούς, που περιλαμβάνει διαμονή σε διαμερίσματα, αλλά και ξενώνες ανηλίκων υπό τη διαχείριση οργανώσεων μέσα στον ιστό της πόλης. Για την περίπτωση του ανθρωπιστικού μετασχηματισμού της πόλης της Μυτιλήνης βλ. Παπαταξιάρχης 2017.

της Μόριας από τον Επίτροπο Μετανάστευσης της Ε.Ε. Δημήτρη Αβραμόπουλο², περνώντας μάλιστα από τη δικαιοδοσία της Αστυνομίας σε αυτή του νέου τότε Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής. Η προσέγγιση των hotspot (*the hotspot approach*³), επιλέχτηκε από την Ε.Ε. το 2015 ως ένας τρόπος αντιμετώπισης της «κρίσης», αλλά και ως τρόπος διαχείρισης των αιτήσεων για άσυλο ή, με άλλα λόγια, της διαχείρισης και του ελέγχου των μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών στα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε.. Το hotspot, με τους όρους του M. Agier, ήταν ένα «κέντρο διαλογής» για τη «διαχείριση των ανεπιθύμητων» (2011 στο Rozakou 2019:72).

Η Μόρια αναπτύχθηκε αρχικά στο χώρο ενός στρατοπέδου για τις ανάγκες του ΚΥΤ. Ο αρχικός σχεδιασμός είχε τη δυνατότητα προσωρινής φιλοξενίας περίπου 2.500 ατόμων. Από την αρχή διαμορφώθηκε ένα περιφραγμένο συγκρότημα, χωρισμένο σε διαφορετικές ζώνες, που, με τη σειρά τους, διαχωρίστηκαν μεταξύ τους με περισσότερους φράχτες και διπλές σειρές συρματοπλέγματα ευρωπαϊκών προδιαγραφών. Το χρονικό των περιφράξεων έχει από μόνο του ενδιαφέρον, αφού μαρτυρά τη συνεχώς μεταλλασσόμενη ταυτότητα του καταυλισμού. Θα μπορούσαμε να πούμε πως από το 2015 μέχρι σήμερα η περίφραξη ολοένα και μεγαλώνει για να συμπεριλάβει όλο και περισσότερο χώρο καθώς ο καταυλισμός επεκτείνεται. Επιπλέον, οι περιφράξεις διαφοροποιούνται μέσω των διαφορετικών πυλών του καταυλισμού: τις επίσημες και φυλασσόμενες πύλες της εσωτερικής περίφραξης του ΚΥΤ και τις πολλές τρύπες που λειτουργούν ως ανεπίσημες και ανοιχτές πύλες της εξωτερικής περίφραξης. Τις ζώνες του ΚΥΤ αποτελούσαν και αποτελούν, η ζώνη του Κέντρου Υποδοχής και Ταυτοποίησης, η ζώνη του προ-αναχωριστικού κέντρου (ΠΡΟΚΕΚΑ), ένας χώρος κράτησης όσων ήταν για απέλαση ή για επιστροφή στην Τουρκία βάσει της κοινής δήλωσης του 2016, οι ασφαλείς ζώνες (safe zones) για γυναίκες και ασυνόδευτα ανήλικα, ο χώρος της Ελληνικής Υπηρεσίας Ασύλου, που υποστηρίζεται από το Ευρωπαϊκό Γραφείο Υποστήριξης για το Άσυλο (EASO) και, τέλος, τα λεγόμενα τμήματα (sections), δηλαδή οι χώροι διαμονής σε σκηνές και προκατασκευασμένους οικίσκους (isoboxes) των αιτούντων άσυλο διαφορετικών εθνικοτήτων⁴.

Κατά τα χρόνια λειτουργίας του συγκροτήματος της Μόριας, ο πληθυσμός των διαμενόντων είχε διάφορες διακυμάνσεις⁵. Συνήθως έφτανε περίπου στο διπλάσιο της χωρητικότητας του επίσημου ΚΥΤ, δίχως όμως να λείπουν οι περιπτώσεις που ξεπερνούσε ακόμα και αυτό το όριο. Έτσι, υπήρχαν χιλιάδες άνθρωποι που έμεναν στον περίφημο «Ελαιώνα» (olivegrove), τον άτυπο καταυλισμό της Μόριας. Ο Ελαιώνας ήταν ο χώρος που διαμορφώθηκε δίπλα, αλλά εκτός των περιφραγμένων ζωνών του επίσημου ΚΥΤ. Εκεί διέμεναν όσοι/ες δεν χωρούσαν στα τμήματα (sections), κυρίως σε σκηνές της Ύπατης Αρμοστείας ή άλλων μεγάλων οργανισμών, αλλά με καθόλου ή στοιχειώδεις υποδομές που παρέχονταν αποκλειστικά από ΜΚΟ και εθελοντές. Σε διάφορες, βέβαια, περιόδους ο πληθυσμός εντός και εκτός του ΚΥΤ έφτανε σε αριθμούς που ξεπερνούσαν τα όρια μέσα στα οποία μπορούσαν οι αρχές και οι οργανισμοί να προσφέρουν βασικές υπηρεσίες, και σε αυτές τις περιόδους οι συνθήκες διαβίωσης πολλών από αυτών που έμεναν στον Ελαιώνα γίνονταν τρομερά δυσμενείς. Χωρίς σχεδόν καθόλου υποδομές, και με τις σκηνές των οργανισμών να μην επαρκούν, ο Ελαιώνας γέμιζε μικρές, ακατάλληλες σκηνές και μικρές παράγκες, όπου χιλιάδες βρίσκονταν εκτεθειμένοι στις καιρικές συνθήκες και

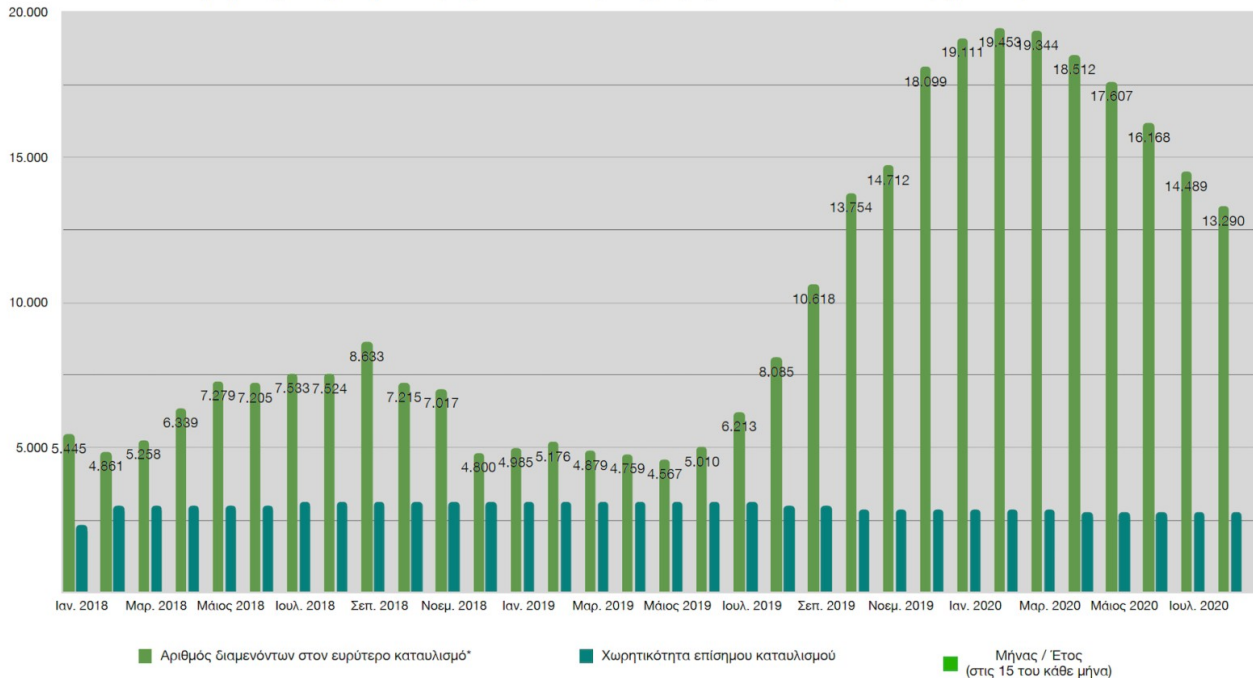
² Εγκαινία του hotspot- Στη Μόρια Αβραμόπουλος, Μουζάλας και Ασελμπορν. ΕΡΤ Βορείου Αιγαίου, 16/10/2020. <https://voreioaigaio.ert.gr> – <https://bit.ly/3005u3P>, (Τελευταία πρόσβαση Αύγουστος 2020).

³ Documents on the Hotspot Approach: 1. Explanatory note on the hotspot approach. Document uploaded on statewatch.org: <https://www.statewatch.org/media/documents/news/2015/jul/eu-com-hotspots.pdf>. 2. The Hotspot Approach: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network/glossary_search/hotspot-approach_en. 3. «EU response to the refugee crisis: the ‘hotspot’ approach». Special Report No. 5, 2017. Διαθέσιμο σε 24 γλώσσες στο: <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/refugee-crisis-hotspots-06-2017/en/>

⁴ Για περισσότερα σχετικά με τους διοικητικούς, χωρικούς και άλλους διαχωρισμούς του συγκροτήματος της Μόριας βλ. Rozakou 2017, 2019.

⁵ Για τις διακυμάνσεις του πληθυσμού του καταυλισμού κατά τα τελευταία 2-3 χρόνια βλ. διάγραμμα (εικ. 1). Τα στοιχεία του πίνακα και του διαγράμματος προέρχονται από την καθημερινή ενημέρωση από τις Ελληνικές Αρχές: <https://infocrisis.gov.gr/category/pliroforiaka-stoixeia>.

απροστάτευτοι από την εγκληματικότητα που έβρισκε πρόσφορο έδαφος στο σκοτεινό και αφύλαχτο ανεπίσημο καταυλισμό. Το 2018 είχα ακούσει έναν αιτούντα άσυλο από το Αφγανιστάν να αναφέρεται στον Ελαιώνα ως «η Τουρκία», εξηγώντας μου πως, όπως η Τουρκία είναι δίπλα στην Ευρώπη, αλλά δεν είναι Ευρώπη, έτσι και ο Ελαιώνας είναι δίπλα στον καταυλισμό της Μόριας, αλλά δεν είναι Μόρια.

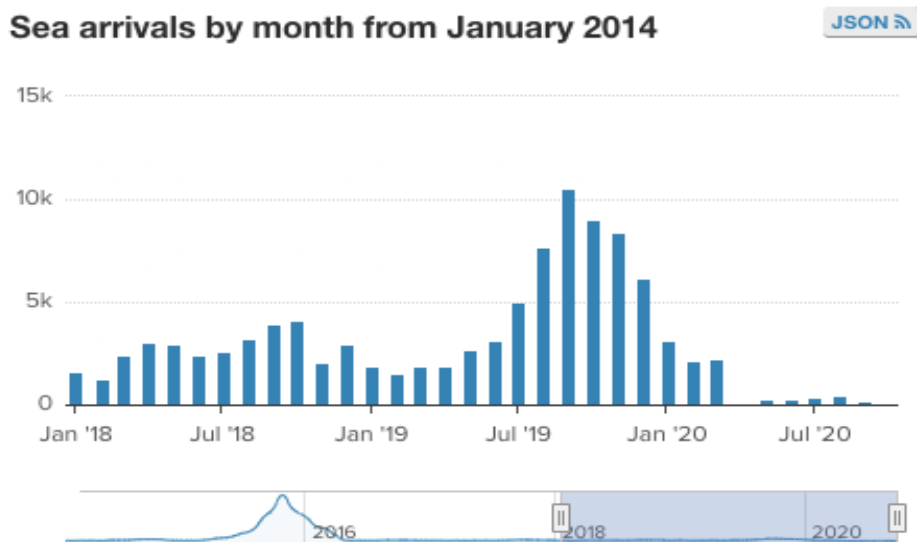

Εικόνα 1: Διάγραμμα της διακύμανσης του πληθυσμού του καταυλισμού της Μόριας, 2018-2020 (Π. Καραθανάσης). Τα στοιχεία για του διαγράμματος προέρχονται από την καθημερινή «αποτύπωση της εθνικής κατάστασης του προσφυγικού/μεταναστευτικού», που δημοσιεύεται από τη Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης και Επικοινωνίας: <https://infocrisis.gov.gr/category/plioforiaka-stoixeia/>

Ο βασικός λόγος για τον οποίο η Μόρια ήταν σχεδόν πάντα υπερπλήρης είναι οι όροι της κοινής δήλωσης Ε.Ε. Τουρκίας και, συγκεκριμένα, ο λεγόμενος «γεωγραφικός περιορισμός» όλων των αιτούντων άσυλο στα νησιά που καταγράφονται (τα πέντε νησιά με ΚΥΤ), που ισχύει από τον Μάρτιο του 2016 (Jeandesboz et al 2020:151). Στόχος αυτού του όρου είναι ο περιορισμός των ατόμων στα νησιά καθ' όλη τη διάρκεια αναμονής της απάντησης στην αίτηση ασύλου, που για συγκεκριμένες εθνικότητες μπορεί να φτάσει μέχρι και τα τρία χρόνια, έτσι ώστε να μην «χαθούν» στην ηπειρωτική χώρα ή ακόμα και στην υπόλοιπη Ευρώπη και να μπορούν οι αρχές να προχωρήσουν σε απελάσεις όσων ατόμων παίρνουν απορριπτική απόφαση. Αυτή είναι μια πρακτική που συνδέεται με την τάση «εξωτερικοποίησης των συνόρων» της Ε.Ε., την τάση δηλαδή να περιορίζονται οι αιτούντες άσυλο στα σύνορα της Ε.Ε. ή και να ωθούνται εκτός αυτών.⁶ Η πολυπόθητη «μπλε σφραγίδα», δηλαδή η απόφαση άρσης του γεωγραφικού περιορισμού, δίνεται μόνο σε αυτούς και αυτές που έχουν λάβει καθεστώς διεθνούς προστασίας ή στις ευάλωτες περιπτώσεις, που αποφασίζονται άλλοτε με πιο διευρυσμένους και άλλοτε με πιο στενούς όρους ευαλωτότητας. Η διαχείριση της ευαλωτότητας από τις αρχές χρησίμευσε πολλές φορές ως η βαλβίδα εκτόνωσης και αποσυμφόρησης του καταυλισμού. Ωστόσο, ακολουθώντας την πολιτική του γεωγραφικού περιορισμού, το κοινό αίτημα της τοπικής κοινωνίας, των διεθνών και τοπικών οργανώσεων, αλλά και των αιτούντων άσυλο για την αποσυμφόρηση των ΚΥΤ, δεν ικανοποιήθηκε

⁶ Για περισσότερα σχετικά με την πολιτική εξωτερικοποίησης των συνόρων της Ε.Ε. βλ. Παπαταξιάρχης 2020.

στην ουσία ποτέ από τις ελληνικές αρχές. Αντίθετα, έγιναν πολλές προσπάθειες τα τελευταία χρόνια να αναπτυχθεί το συγκρότημα της Μόριας, αλλά και να δημιουργηθούν νέα κέντρα αιτούντων άσυλο, οι οποίες, όμως, βρήκαν την σθεναρή αντίσταση των τοπικών κοινωνιών. Οπότε, παρ' όλες τις μεταφορές αιτούντων άσυλο σε καταυλισμούς στην Αθήνα και την υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα, φτάσαμε, στις αρχές του 2020, στους περίπου 20.000 διαμένοντες.

Εικόνα 2: Διάγραμμα αφίξεων στην Ελλάδα μέσω θαλάσσης από το 2018 μέχρι σήμερα. Στοιχεία από την Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (UNHCR: <https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5179>)

Επίσκεψη στη Μόρια: Ιούνιος 2020

Τον Ιούνιο του 2020 επισκέφτηκα την Μόρια για πρώτη φορά από το καλοκαίρι του 2018, όταν, δηλαδή, αναχώρησα από τη Λέσβο όπου για ένα χρόνο είχα τη θέση του συντονιστή του Παρατηρητηρίου της Προσφυγικής και Μεταναστευτικής Κρίσης στο Αιγαίο. Αυτή τη φορά η επίσκεψή μου πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο ενός άλλου εγχειρήματος του Πανεπιστημίου Αιγαίου, του ερευνητικού προγράμματος *Human(c)ity*⁷, και είχε στόχο την καταγραφή και τη χαρτογράφηση του αποτυπώματος της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης στο νησί της Λέσβου. Η ερευνητική επίσκεψη ήταν σημαντική γιατί, κατά τους τελευταίους μήνες του 2019 και τους πρώτους του 2020, είχαν πραγματοποιηθεί σημαντικές αλλαγές σε τοπικό, εθνικό και διακρατικό επίπεδο, οι οποίες είχαν επηρεάσει σημαντικά τη διαμόρφωση τόσο του πολιτικού κλίματος, όσο και του «χάρτη του προσφυγικού» στο νησί.

⁷ Το ερευνητικό πρόγραμμα *Human(c)ity*, που χρηματοδοτείται από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) και υλοποιείται από το Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου σε συνεργασία με το Παρατηρητήριο της Προσφυγικής και Μεταναστευτικής Κρίσης στο Αιγαίο (refugeobservatory.aegean.gr). Το πρόγραμμα αφορά στην ευρύτερη μελέτη του προσφυγικού φαινομένου και της ένταξης των αναγνωρισμένων προσφύγων στην Αθήνα και τη Λέσβο σήμερα. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε θερμά όσους και όσες μοιράστηκαν μαζί μας πληροφορίες, μαρτυρίες και εμπειρίες από την κατάσταση στη Λέσβο έτσι όπως είχε διαμορφωθεί στις αρχές του καλοκαιριού του 2020, προσφέροντας το ερευνητικό υλικό στο οποίο βασίζεται το παρόν κείμενο. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω, επίσης, τον Άκη Παπαταξιάρχη και την Κατερίνα Ροζάκου για τα σχόλιά τους στο κείμενο, την Νατάσα Αναστασιάδου για τη βοήθεια και συμβολή της στο πεδίο, όπως και την ομάδα του προγράμματος *Human(c)ity*.

Καταρχάς, η κυβερνητική αλλαγή, το καλοκαίρι του 2019, προκάλεσε θεσμικές ρυθμίσεις που επηρέασαν διάφορες διαδικασίες, όπως τον τρόπο έκδοσης αριθμού κοινωνικής ασφάλισης (ΑΜΚΑ), απαραίτητου για την υγειονομική περίθαλψη των αιτούντων άσυλο, την ένταξη των παιδιών των αιτούντων άσυλο (που δεν διέμεναν σε καταυλισμούς) στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας, το νέο νόμο για το άσυλο, που επηρεάζει αιτούντες και οργανώσεις που προσφέρουν νομική υποστήριξη κατά τη διαδικασία αίτησης, αλλά και τα σχέδια για τη δημιουργία νέων κλειστών κέντρων αιτούντων άσυλο στα νησιά, τα οποία θα αντικαθιστούσαν τα τωρινά ΚΥΤ. Κυριότερη αλλαγή, ωστόσο, ήταν η *πληθυσμιακή έκρηξη* του καταυλισμού της Μόριας. Όπως φαίνεται και στο παραπάνω διάγραμμα (εικ. 1), βάσει των επίσημων στοιχείων, ενώ μέχρι το καλοκαίρι του 2019 και παρά τις διακυμάνσεις, ο πληθυσμός του καταυλισμού δεν είχε ξεπεράσει τις 8.600 (Σεπτ. 2018), τον χειμώνα του 2019-2020 έφτασε πάνω από 19.000 (Φεβρ. 2020). Η δημογραφική έκρηξη οφείλεται εν μέρει σε μια αύξηση των αφίξεων μέσω θαλάσσης από το καλοκαίρι του 2019 και μετά, όπως φαίνεται και στο παρακάτω διάγραμμα. Ωστόσο, η δημογραφική έκρηξη οφείλεται εξίσου και στον περιορισμό των μετακινήσεων από τον καταυλισμό προς την ενδοχώρα, βάσει μιας πιο σφιχτής διαχείρισης της βαλβίδας της ευαλωτότητας μετά την κυβερνητική αλλαγή.

Η πρόσφατη απόφαση της παρούσας κυβέρνησης, την άνοιξη του 2020, να στείλει από την Αθήνα στη Λέσβο αστυνομικές δυνάμεις για να επιβάλουν τη δημιουργία του κλειστού κέντρου, σε γαίες που είχε επιτάξει στα βόρεια του νησιού, προκάλεσε τη σθεναρή αντίσταση της νησιωτικής κοινωνίας. Η αντίσταση εκφράστηκε με έντονες συγκρούσεις οδηγώντας, τελικά, στην ανάκληση των αστυνομικών δυνάμεων και τη ματαίωση του σχεδίου. Το αρχικό κλίμα σύμπνοιας μεταξύ διαφορετικών πολιτικών χώρων ενάντια στα σχέδια της κυβέρνησης, που παρατηρήθηκε τις ημέρες των συγκρούσεων με τις απεσταλμένες αστυνομικές δυνάμεις, στη συνέχεια αντικαταστάθηκε από τη στροφή του πολιτικού κλίματος προς την κυριαρχία των ξενοφοβικών τάσεων, που εκφράστηκαν με την καταστροφή υπαρχουσών δομών και υλικού, την παρεμπόδιση ανθρώπων να προσεγγίσουν τις ακτές του νησιού με βάρκες, αλλά και τις επιθέσεις σε μέλη των διεθνών και τοπικών μη κυβερνητικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στο νησί⁸.

Στην αλλαγή του πολιτικού κλίματος στο νησί συνέβαλε και το γεγονός πως την ίδια περίοδο (Φεβρουάριος-Μάρτιος 2020) υπήρξε ένταση στις σχέσεις μεταξύ της Ελλάδας και τις Τουρκίας, όταν η Τουρκία οδήγησε χιλιάδες ανθρώπους που ήθελαν να περάσουν στην Ευρώπη στο βόρειο σύνορο του Έβρου ασκώντας πολιτική και πραγματική πίεση στην Ελλάδα και την Ευρώπη. Η ένταση στο σύνορο του Έβρου, με τα εθνικιστικά χαρακτηριστικά που λαμβάνει κάθε σύγκρουση με την Τουρκία, συνέβαλε στην ανοιχτή έκφραση ξενοφοβικών και αντι-προσφυγικών τάσεων στο νησί.

Τέλος, το ξέσπασμα της πανδημίας του COVID-19 στην Ελλάδα κατά τον Μάρτιο του 2020, αλλά και τα μέτρα περιορισμού της εξάπλωσης του ιού που επιβλήθηκαν στο σύνολο της επικράτειας της χώρας, έγιναν η αφορμή για την εφαρμογή μέτρων περιορισμού του πληθυσμού της Μόριας μέσα και γύρω από τον καταυλισμό. Τα μέτρα, τα οποία ισχύουν ακόμα και σήμερα (Ιούλιος 2020) και παρά την αισθητή χαλάρωσή τους για την υπόλοιπη χώρα που άνοιξε για τουρισμό από τον Ιούνιο, περιλαμβάνουν την εγκαθίδρυση σημείων αστυνομικού ελέγχου στους δρόμους που οδηγούν στην περιοχή, τη δημιουργία νέων ιατρικών δομών γύρω από το ΚΥΤ, αλλά και την ανάπτυξη των υποδομών τόσο του επίσημου ΚΥΤ, όσο και του καταυλισμού στον Ελαιώνα, δημιουργώντας την αίσθηση πως η κυβέρνηση χρησιμοποιεί την πανδημία για να δοκιμάσει πρακτικές περιορισμού των αιτούντων άσυλο σε ένα πιο κλειστό πια μοντέλο καταυλισμών.

⁸ Για μια ανάλυση των γεγονότων της περιόδου αυτής βλ. Παπαταξιάρχης 2020. Για περισσότερη τεκμηρίωση από το Παρατηρητήριο της Προσφυγικής και Μεταναστευτικής Κρίσης στο Αιγαίο βλ. «Observatory News Bulletin: On the major crisis in the protection of asylum seekers in Moria RIC and the recent protests in Lesbos» (<https://refugeeobservatory.aegean.gr/en/observatory-news-bulletin-major-crisis-protection-asylum-seekers-moria-ric-and-recent-protests>), όπως και τα τρία «Letters from Lesbos» της περιόδου (<https://refugeeobservatory.aegean.gr/en/letters-lesvos-1>, <https://refugeeobservatory.aegean.gr/en/letters-lesvos-2>, <https://refugeeobservatory.aegean.gr/en/letters-lesvos-3>).

Οι νέες εξωτερικές ζώνες της Μόριας

Οι παραπάνω πολιτικές και υγειονομικές αλλαγές, σε συνδυασμό με τη χωρίς προηγούμενο αύξηση του πληθυσμού στα τέλη του 2019 και τις αρχές του 2020, επηρέασαν τη διαμόρφωση του ευρύτερου καταυλισμού πολλαπλά. Μια από τις σημαντικότερες αλλαγές, όμως, είναι η μετατροπή του άτυπου καταυλισμού που είχε δημιουργηθεί στον Ελαιώνα, στη σημερινή «ζούγκλα»⁹ (όπως χαρακτηριστικά αποκαλείται από τους ίδιους τους διαμένοντες), που εκτείνεται πια ολόγυρα του περιφραγμένου και επίσημου καταυλισμού. Επιπλέον, ο πρόσφατος διαχωρισμός του άτυπου καταυλισμού σε ζώνες, ακολουθώντας τον εσωτερικό διαχωρισμό του επίσημου καταυλισμού, εκφράζει από μόνος του μια τάση μονιμοποίησης. Ωστόσο, αυτό που έχει σημασία είναι πως σε κάποιες από αυτές τις εξωτερικές ζώνες υπάρχουν πια υποδομές αντίστοιχες με αυτές του επίσημου καταυλισμού.

Στις παρακάτω εικόνες (3&4) μπορούμε να δούμε την ανάπτυξη του καταυλισμού και τις διαφορετικές ζώνες. Η πρώτη είναι μια αεροφωτογραφία από τα τέλη του 2019, όπου φαίνεται η επέκταση του χώρου γύρω από τον επίσημο καταυλισμό. Στην δεύτερη εικόνα έχουμε μια εικόνα του χώρου όπου καταγράφονται οι διαφορετικές ζώνες εντός και εκτός της περίφραξης.

Εικόνα 3: (αριστερά) Αεροφωτογραφία του ΚΥΤ της Μόριας τον Δεκέμβριο του 2019. Πηγή: Swiss Humanitarian Aid.
Εικόνα 4: (δεξιά) Εικόνα του ευρύτερου καταυλισμού με σηματοδότηση των ζωνών γύρω από το ΚΥΤ. Πηγή: Swiss Humanitarian Aid.

Όπως φαίνεται στη δεύτερη εικόνα, οι ζώνες 1 έως 5 (ανοιχτό πράσινο χρώμα), βρίσκονται εντός του επίσημου καταυλισμού, ενώ οι ζώνες 6- 12 (όλα τα υπόλοιπα χρώματα) βρίσκονται εκτός της περίφραξης. Από τις ζώνες που είναι εκτός, αυτές που φαίνονται με κόκκινο χρώμα (6-9 και 11) διαχειρίζονται από δύο οργανώσεις (Refugees for Refugees [R4R] & Movement on the Ground

⁹ Jungle όρος που χρησιμοποιούν οι οι διαμένοντες (τον ακούσαμε αρκετές φορές στις επαφές μας κατά την επίσκεψη) για τον μέχρι τώρα γνωστό “Ελαιώνα” [Olivegrove] – η χρήση του όρου αυτού, κατ αναλογία με περίφημο jungle του Καλέ στη Γαλλία εκφράζει την κυριότερη αλλαγή που παρατήρησα στη Μόρια, τη γιγάντωση του ανεπίσημου καταυλισμού και τον πολλαπλασιασμό των κατοίκων του, στην ουσία μια παραγκούπολη.

(MOTG), οι οποίες έχουν πραγματοποιήσει έργα υποδομών, και γι αυτό αναφέρονται στο παραπάνω υπόμνημα (εικ. 4) ως «επεκτάσεις» (extension), ενώ αυτές με το πράσινο χρώμα είναι οι ζώνες που δεν υπό την ευθύνη διαχείρισης κάποιας οργάνωσης και στις οποίες δεν υπάρχουν καθόλου υποδομές (self-settled).

Ακολουθώντας τη σειρά των εξωτερικών ζωνών (6-12), περιμετρικά του επίσημου καταυλισμού, θα πρέπει να ανεβεί κανείς τον τσιμεντένιο δρόμο ανάμεσα στη δεξιά πλευρά του ΚΥΤ και των ζωνών 6-8. Οι ζώνες 6-8 αποτελούν τον παλιό «Ελαιώνα» που σταδιακά μετασχηματίστηκε στην πιο διαμορφωμένη και οργανωμένη περιοχή εκτός της περιφραξης. Αυτό που τραβάει αμέσως την προσοχή του όποιου επισκέπτη ή επισκέπτριας είναι τα διάφορα καταστήματα που έχουν δημιουργηθεί από τους ίδιους τους διαμένοντες κατά μήκος του τσιμεντόδρομου. Η μετατροπή του παλιού τσιμεντόδρομου δίπλα στο ΚΥΤ σε έναν εμπορικό δρόμο, αλλάζει και την αίσθηση του χώρου: βρισκόμαστε μπροστά σε μια πιο εγκαθιδρυμένη μορφή εγκατάστασης, κάτι ανάμεσα σε καταυλισμό και οικισμό. Τα καταστήματα αυτά λειτουργούν στην ουσία παράνομα, μιας και δεν έχουν επίσημη άδεια λειτουργίας από τις αρχές. Ωστόσο, φαίνεται να απολαμβάνουν την ανοχή τους, γιατί προσφέρουν δυνατότητες στους χιλιάδες διαμένοντες να προμηθευτούν βασικά είδη και υπηρεσίες χωρίς να πρέπει να μετακινηθούν στην πόλη, ιδιαίτερα σε συνθήκες καραντίνας, κάτι που όμως ταυτόχρονα εξυπηρετεί και τη λογική περιθωριοποίησης των αιτούντων άσυλο. Φορτηγά τροφοδοσίας των καταστημάτων από τη Μυτιλήνη προσεγγίζουν ανοιχτά το χώρο και κάνουν παραδόσεις προϊόντων, ενώ οι συναλλαγές πραγματοποιούνται σε κοινή θέα, αφού τα μέτρα που αποφασίστηκαν από τον Μάρτιο του 2020 λόγω της πανδημίας προβλέπουν χώρους για την πώληση ειδών πρώτης ανάγκης, αλλά και την τοποθέτηση Αυτόματου Τραπεζικού Μηχανήματος (ΑΤΜ)¹⁰. Όλο αυτό μαρτυρά την ανάπτυξη ενός βαθμού εμπορικής δραστηριότητας, που σίγουρα ξεπερνά τον προσωρινό χαρακτήρα του καταυλισμού. Καταστήματα, όπως καντίνες που είχαν τοπικοί επιχειρηματίες και θα μπορούσαν να προσφέρουν είδη πρώτης ανάγκης, υπήρχαν εδώ και χρόνια έξω από τον καταυλισμό. Αυτό που διέφερε πια ήταν πως, αυτές οι καντίνες που ήταν απ' έξω είχαν μειωθεί από τρεις σε μία, αλλά τα καταστήματα των αιτούντων μέσα στον καταυλισμό είχαν πολλαπλασιαστεί.

Εικόνα 5: (αριστερά) Ζώνη 7 (MOTG): Τουαλέτες και χώροι υγιεινής (WASH Facilities) Φωτογραφία: Π. Καραθανάσης (Ιούνιος 2020).

Εικόνα 6: (δεξιά) Ζώνη 7 (MOTG): Πυροσβεστικοί σταθμοί. Φωτογραφία: Π. Καραθανάσης (Ιούνιος 2020).

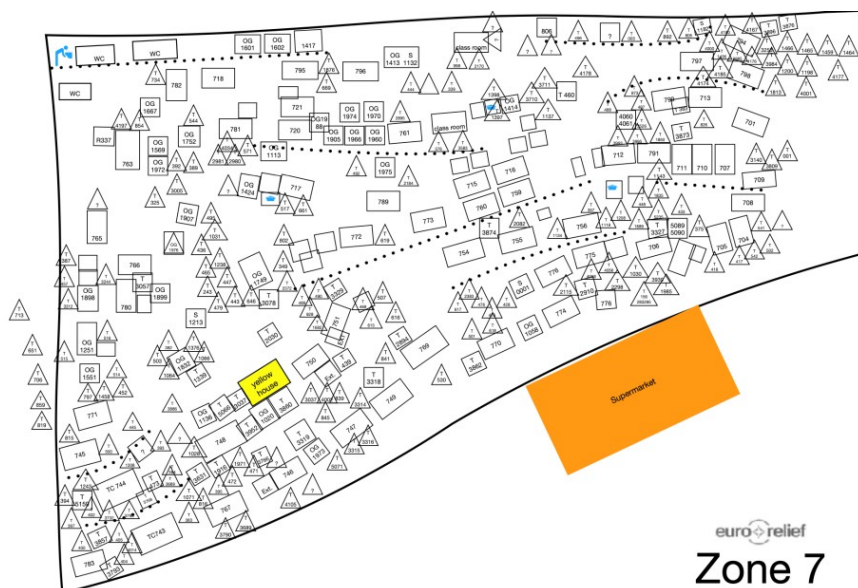
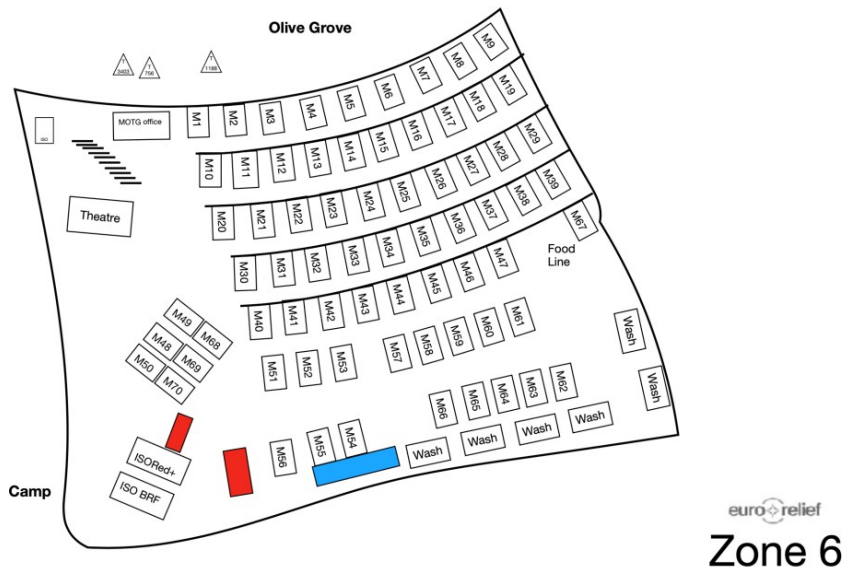
Οι **ζώνες 6-8**, βρίσκονται δεξιά (ανατολικά) του ΚΥΤ, κατά μήκος του τσιμεντένιου δρόμου που ανεβαίνει το λόφο και είναι υπό την ευθύνη και τον έλεγχο της οργάνωσης Movement on the

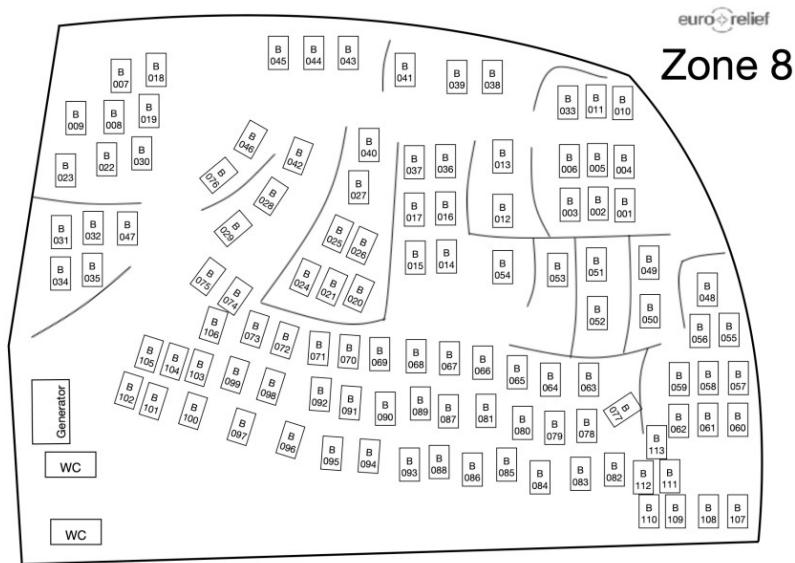
¹⁰ Έρχονται ΑΤΜ και καταστήματα στο ΚΥΤ Μόριας - 6 νέα μέτρα από το Υπουργείο Μετανάστευσης για τον κορονοϊό. Lesvosnews.net, 17/03/2020: <https://www.lesvosnews.net/articles/news-categories/politiki/erhontai-atm-kai-katastimata-sto-kyt-morias-6-nea-metra-apo>

Ground (MOTG: <https://movementontheground.com/>). Η οργάνωση έχει πραγματοποιήσει έργα υποδομών όπως σταθμούς για μπάνιο και τουαλέτα (Wash Facilities, βλ. εικ. 4) τους οποίους έχει συνδέσει και με το κεντρικό αποχετευτικό δίκτυο, αλλά και σταθμούς πυρόσβεσης με πυροσβεστήρες. (βλ. εικ. 6). Επίσης, έχει εγκαταστήσει σημεία διανομής φαγητού (Food Lines), αλλά το σημαντικότερο είναι ότι έχει πραγματοποιήσει έργα ισοπέδωσης του εδάφους (leveling) δημιουργώντας αναβαθμίδες στρωμένες με χαλίκι για τον περιορισμό της σκόνης και της λάσπης, αλλά και για καθαριότητα. Τέλος, έχει εγκατασταθεί και ηλιακός φωτισμός, ως ένα μέτρο προστασίας και μείωσης της επικινδυνότητας της βραδινής ώρας.

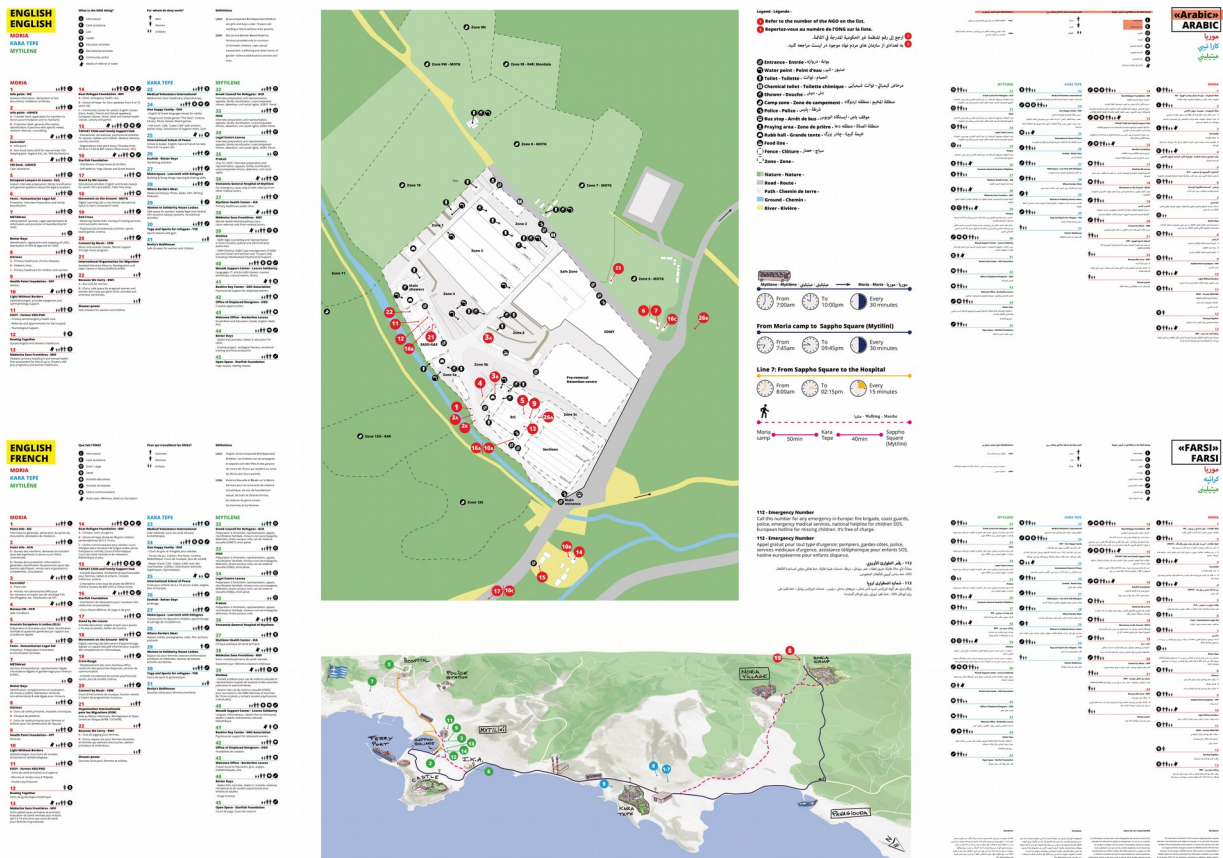
Οι ζώνες αυτές (6-8) είναι κυρίως με οικογένειες που διαμένουν κυρίως σε σχετικά μεγάλες σκηνές οργανισμών (Red Cross, UNHCR κ.α.), οι οποίες όμως είναι καλυμμένες με διάφορα επιπρόσθετα υλικά για τη βροχή και περισσότερη μόνωση, τα οποία επίσης παρέχονται από οργανισμούς όπως το UNHCR, κάτι που φαίνεται από τα λογότυπα πάνω στα υλικά. Επίσης, κάθε σκηνή είναι αριθμημένη με πλαστικά ταμπέλακια των MOTG, ενώ γύρω από κάθε σκηνή και ανάλογα με το διαθέσιμο χώρο, έχουν διαμορφωθεί από τους ίδιους τους κατοίκους χώροι σαν αυλές, περιφραγμένοι και σκεπασμένοι, όπου μπορούν να κάθονται μόνοι ή με τις οικογένειες και τους/τις φίλους/φίλες τους, μακριά από τα βλέμματα των άλλων.

Εικόνες 7-8: Σχέδια της χωρικής οργάνωσης των ζωνών 6-8, της οργάνωσης Eurorelief, για εσωτερική χρήση.

SERVICE MAPPING FOR PEOPLE RESIDING IN MORIA CAMP - CARTOGRAPHIE DES SERVICES POUR LES RÉSIDENTS DU CAMP DE MORIA
خدمات نقشه برداری برای ساکنان اردوگاه موریا - تعیین الخدمة لسكان مخيم موریا

Εικόνα 9: Χάρτης υπηρεσιών του ευρύτερου καταυλισμού. Πηγή: Oxfam.

Οι ζώνες 9-12 είναι σαφώς λιγότερο οργανωμένες από τις 6-8 (χωρίς χαλίκι στο έδαφος, με λιγότερες έως καθόλου υποδομές ή φωτισμό, ενώ οι κατοικίες είναι κυρίως καλύβες ή παράγκες, οι οποίες είτε έχουν μέσα τους μικρές σκηνές ή αποτελούνται από κατασκευές με ξύλο, κλαδιά και άλλα μαζεμένα υλικά ή υλικά που προσφέρονται από τους μεγάλους οργανισμούς. Αν και είναι και αυτές αριθμημένες, δεν είναι με ταμπελάκια, όπως στις ζώνες 6-8, αλλά οι κωδικοί-αριθμοί είναι γραμμένοι με σπρέι πάνω στους «τοιχούς» των καλυβών. Η κωδικοποίηση έχει γίνει, μάλλον, από την Eurorelief - την οργάνωση που έχει τη συνολική διαχείριση του καταυλισμού και έχει διακινήσει τα παραπάνω σχέδια - (<https://www.eurorelief.net/>) και αφορά, σύμφωνα με πληροφορητές μας, στην πληθυσμιακή σύνθεση της κάθε καλύβας-σκηνής κτλ (οικογένειες ή singles – εθνοτική καταγωγή κ.α.) και όχι στον τύπο της κατοικίας (σκηνή, καλύβα κλπ.), όπως αρχικά είχαμε την εντύπωση. Το πως μοιράζονται οι ρόλοι μεταξύ των οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στον καταυλισμό, αλλά και οι αλλαγές που έχουν γίνει καθώς αυτός μετασχηματίζεται, αποτελεί ένα αρκετά περίπλοκο πεδίο που περιλαμβάνει ένα πλέγμα διακρατικών, διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών, κρατικών φορέων και μη κυβερνητικών οργανώσεων. Η περιπλοκότητα του ανθρωπιστικού καθεστώτος της Μόριας δεν είναι πρόκληση μόνο για τον ερευνητή ή την ερευνήτρια που προσπαθεί να καταλάβει τις ισορροπίες που διαμορφώνονται, αλλά είναι καθημερινή πρόκληση και για τους ίδιους τους διαμένοντες, που είναι αυτοί και αυτές που ωφελούνται από τις προσφερόμενες υπηρεσίες. Χαρακτηριστικό αυτής της περιπλοκότητας είναι και η ανάγκη που οδήγησε τη διεθνή οργάνωση Oxfam (<https://www.oxfam.org/>) να φτιάξει πρόσφατα ένα χάρτη των υπηρεσιών του καταυλισμού σε τέσσερις διαφορετικές γλώσσες. Δυστυχώς η οργάνωση αποχώρησε από τη Λέσβο στις αρχές του 2020 και δεν πρόλαβε να τοιχοκολλήσει τους χάρτες στον καταυλισμό όπως σκόπευε (βλ. εικ. 9).

Εικόνα 10: Άποψη της παραγκούπολης της ζώνης 10 από ύψωμα. Φωτογραφία: Π. Καραθανάσης (Ιούνιος 2020).

Εικόνα 11: Στη φωτογραφία φαίνεται μια παράγκα στη ζώνη 10, και δίπλα στο Αφγανικό σχολείο Wave of Hope. Στη φωτογραφία φαίνονται τα διάφορα υλικά που έχουν συλλεχθεί και χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή: διαφημιστικά μπανερς, κλαδιά δέντρων, κομμάτια ξύλου (MDF) και συρματόπλεγμα για τη στήριξη τους. Ακόμα, φαίνονται και οι χωματοουργικές εργασίες που έχουν γίνει στη βάση για τη στήριξη της κατασκευής. Τέλος, φαίνεται και η αποθήκευση μπουκαλιών, ένα σημαντικό αντικείμενο της ζωής στη ζούγκλα, το οποίο είναι από τα βασικά υλικά σκουπιδιών που παράγονται, αλλά και πολύ χρήσιμο αντικείμενο λόγω της επανά-χρησής του για αποθήκευση και μεταφορά νερού τόσο πόσιμου, όσο και για άλλες χρήσεις. Φωτογραφία: Π. Καραθανάσης (Ιούνιος 2020).

Συγκεκριμένα, οι **ζώνες 9-10** (το πιο βόρειο μέρος του ανεπίσημου καταυλισμού), είναι γενικά οι λιγότερο οργανωμένες και κατ' επέκταση οι περισσότερο επικίνδυνες. Αν και θα λέγαμε πως κατά τη διάρκεια της νύχτας όλος ο ανεπίσημος καταυλισμός είναι επικίνδυνος (βασικός λόγος για τον οποίο αποκαλείται και «ζούγκλα»), οι ζώνες 9-10 βρίσκονται μάλλον στην κορυφή της

επικινδυνότητας. Όντας στη βόρεια άκρη του ευρύτερου καταυλισμού είναι πιο εκτεθειμένες και λιγότερο ασφαλείς, χωρίς φωτισμό και με άναρχη οργάνωση και δαιδαλώδη στενά στα οποία εύκολα κανείς χάνεται και καταλήγει στις «αυλές» των κατοικιών. Ιδιαίτερα οι ζώνες 9-10 δεν τελούν υπό τον έλεγχο καμίας οργάνωσης με αποτέλεσμα να είναι πιο βρόμικες και σχεδόν καθόλου οργανωμένες, δίνοντας, έτσι, την αίσθηση περισσότερο μιας παραγκούπολης παρά ενός προσφυγικού καταυλισμού – μια παραγκούπολη που διαμορφώνεται στα όρια του καταυλισμού-πόλης.

Στις δύο αυτές ζώνες (9-10) λειτουργούν τα δύο σχολεία της Αφγανικής κοινότητας (βλ. εικ. 12-14). Το ένα βρίσκεται στη ζώνη 10, είναι πιο οργανωμένο και έχει ανήλικους, αλλά και ενήλικους μαθητές και μαθήτριες από διάφορες εθνικότητες. Το άλλο βρίσκεται στην άκρη της ζώνης 9 και απευθύνεται κυρίως σε παιδιά, αλλά και ενήλικες (άντρες και γυναίκες), μόνο όμως από την Αφγανική κοινότητα. Κυρίως γύρω από τη ζώνη 10, αλλά και στο πάνω μέρος της ζώνης 9, παρατηρεί κανείς πως έχουν κοπεί πολλές ελιές, μάλλον για να χρησιμοποιηθούν ως καύσιμη ύλη το χειμώνα, αλλά και ως οικοδομικό υλικό για τις παράγκες. Η κοπή των δέντρων και η καταστροφή του Ελαιώνα γύρω από τον καταυλισμό είναι ένα σημείο τριβής μεταξύ του καταυλισμού και του γειτονικού χωριού της Μόριας, που προκαλεί συχνά τα παράπονα και τις καταγγελίες των κατοίκων του χωριού στις αρχές, ενώ η καταστροφή των δέντρων έχει καταγραφεί με πολλά πειστήρια (φωτογραφίες και βίντεο).¹¹

Εικόνες 12, 13: Φωτογραφίες από το σχολείο της αφγανικής κοινότητας *Wave of Hope for the future* στη ζώνη 10, όπου σύμφωνα με τους ανθρώπους που μιλήσαμε έχει μαθητές και μαθήτριες από διάφορες κοινότητες και διαφορετικά μαθήματα γλωσσών αλλά και τέχνες (<https://www.facebook.com/WaveOfHopeForTheFuture/>). Φωτογραφίες: Π. Καραθανάσης (Ιούνιος 2020).

¹¹ Βλ. ενδεικτικά: Μεταναστευτικό - Μόρια: Αφανίζονται αιωνόβια ελαιόδεντρα και γίνονται... καύσιμη ύλη, Πρώτο Θέμα, 07/04/20: <https://www.protothema.gr/greece/article/993437/metanasteutiko-moria-afanizodai-aionovia-elaiodedra-kai-ginodai-kausimi-uli/>. Φωτογραφίες - σοκ από την Μόρια: Κρανίου τόπος οι ελαιώνες, Newbomb.gr,| 27/04/20: <https://www.newsbomb.gr/ellada/story/1071619/fotografies-sok-apo-tin-moria-kraniou-topos-oi-elaiones>.

Εικόνα 14: Φωτογραφία από το δεύτερο σχολείο της αφγανικής κοινότητας στη ζώνη 9, όπου γίνονται μόνο μαθήματα γλώσσας και μόνο για μέλη της κοινότητας διαφόρων ηλικιών. Φωτογραφία: Π. Καραθανάσης (Ιούνιος 2020).

Τέλος, στο πάνω μέρος της ζώνης 10 υπάρχει μια μεγάλη κατασκευή η οποία φαίνεται σαν χώρος λατρείας, αν και σύμφωνα με κάποιους διαμένοντες που ρωτήσαμε κατά την επίσκεψή μας, είναι χώρος μαθημάτων (βλ. εικ. 13). Ωστόσο, σύμφωνα με εργαζομένους σε οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στον καταυλισμό αυτή η κατασκευή όντως προοριζόταν για χώρο λατρείας, αλλά μετά τις αντιδράσεις του ιδιοκτήτη του χωραφιού το σχέδιο πρέπει να εγκαταλείφθηκε.

Εικόνα 15: Η μεγάλη κατασκευή στο τέλος της ζώνης 10. Φωτογραφία: Π. Καραθανάσης (Ιούνιος 2020).

Οι ζώνες 11 και 12 στην αριστερή (δυτική) πλευρά του ΚΥΤ, είναι λίγο πιο οργανωμένες από τις ζώνες 9 και 10 (πχ. πιο καλά χαραγμένοι δρόμοι, ύπαρξη κάποιων υποδομών και καταστημάτων), αλλά στην ίδια περίπου κατάσταση από πλευράς υλικών και κατοικιών (κυρίως παράγκες). Οι ζώνες αυτές είναι υπό τη διαχείριση της οργάνωσης Refugees for Refugees (R4R: <https://refugee4refugees.gr/>), η οποία φημολογείται πως έχει ενοικιάσει το χωράφι της ζώνης 12, όπου έχει οικογένειες, σε αντίθεση με τη ζώνη 11 όπου είναι οι μόνοι άντρες και γυναίκες (singles).

Επίσης, οι ζώνες αυτές διαχωρίζονται μεταξύ τους από ένα χωράφι που στο οποίο δεν έχει καθόλου παράγκες και λειτουργεί σαν ενδιάμεσος χώρος ανάμεσα στις οικογένειες και στους singles. Γι αυτό και η ζώνη 12 των οικογενειών επεκτείνεται προς τα πάνω και όχι προς την πλευρά της πιο επικίνδυνης ζώνης 11 (βλ. εικ. 3).

Εικόνα 16: Φωτογραφία από έναν από τα καταστήματα-φούρνους που υπάρχουν στη ζώνη 11. Π. Καραθανάσης (Ιούνιος 2020).

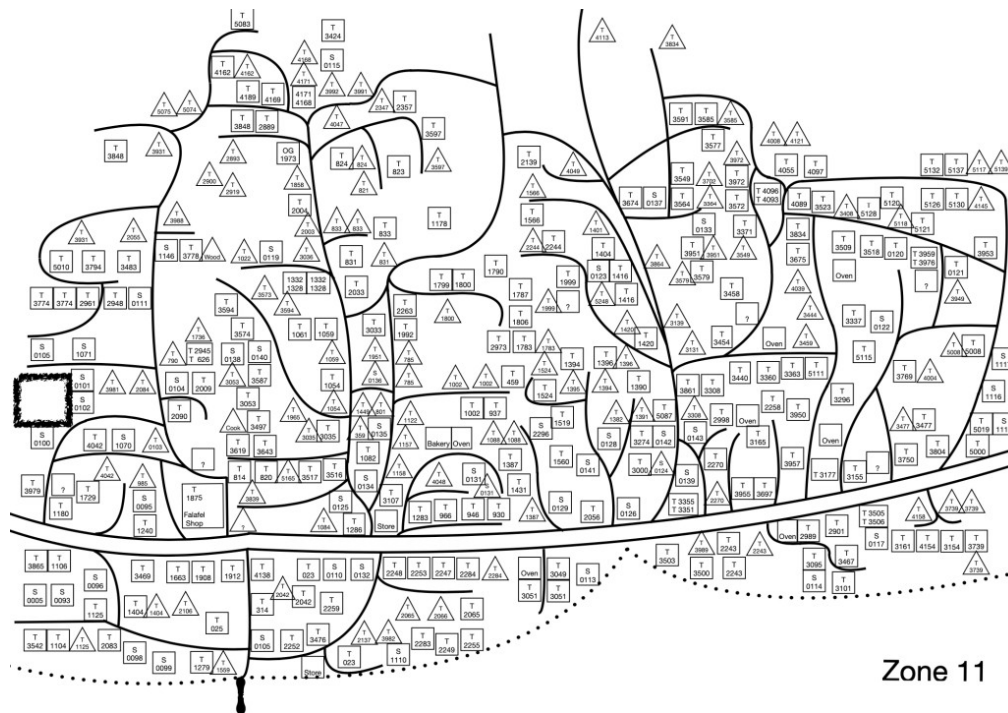
Εικόνα 17: Σταθμοί πλυσίματος χεριών ή Tirpitaps. Μια συνεργασία μεταξύ της τοπικής οργάνωσης Αστερίας (Starfish) και της διεθνούς οργάνωσης International Rescue Committee-IRC, για την αντιμετώπιση της πανδημίας. Ενώ πίσω διακρίνεται η αρίθμηση των παρατηρημάτων. Φωτογραφία: Π. Καραθανάσης (Ιούνιος 2020).

Η οργάνωση R4R, είναι αυτό που λέει το όνομά της, δηλαδή, το προσωπικό της δεν αποτελείται από ξένους εθελοντές και εργαζομένους (όπως π.χ. η MOTG), αλλά αιτούντες άσυλο ή και αναγνωρισμένους πρόσφυγες από τις κοινότητες του καταυλισμού. Η οργάνωση σύμφωνα με συνομιλητές μας, εργαζόμενους σε άλλη οργάνωση, φαίνεται να έχει τα μέσα και το στόχο να καταφέρει να τις φέρει στο επίπεδο υποδομών των ζωνών 6-8, να κάνει δηλαδή ότι έχει κάνει και η MOTG στην απέναντι πλευρά του ανεπίσημου καταυλισμού (υποδομές, ισοπέδωση και αναβαθμίσεις). Το χαρακτηριστικό αυτών των δύο ζωνών είναι πως εκτείνονται κατά μήκος ενός ρέματος, το οποίο αναφέρεται ως το ρέμα με τα πλαστικά μπουκάλια, μιας και είναι πολύ βρώμικο και γεμάτο σκουπίδια, ανάμεσα στα οποία και εκατοντάδες πλαστικά μπουκάλια. Ακόμα, η απουσία υποδομών είναι εμφανής στις ζώνες αυτές από τα αυτοσχέδια χαντάκια που έχουν σκαφτεί, για να φεύγει προς το ρέμα το λεγόμενο «black water», δηλαδή τα λύματα που προέρχονται από αυτοσχέδιες τουαλέτες χωρίς αποχέτευση. Δεν είναι τυχαίο που σε αυτό το αρκετά βρώμικο σημείο είδαμε και τους σταθμούς πλυσίματος χεριών που έχουν εγκατασταθεί για την αντιμετώπιση της πανδημίας του COVID-19 (βλ. εικ. 16).

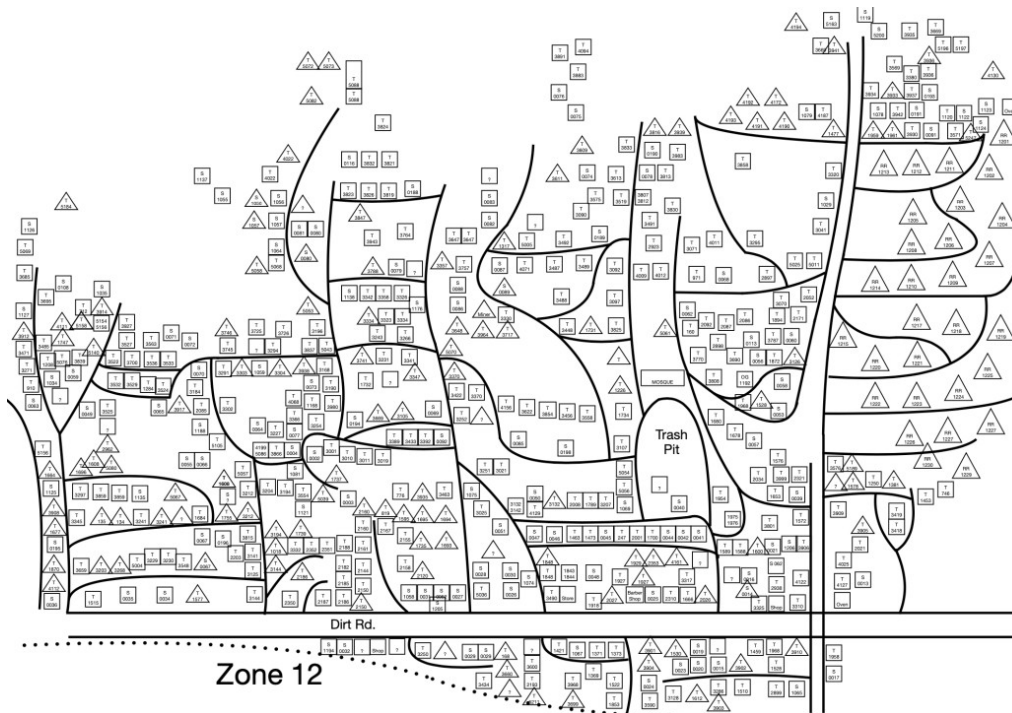
Ο δρόμος που κατεβαίνει, περνώντας από τις ζώνες 11 και 12, προς τον κύριο δρόμο μπροστά από το KYT, έχει και αυτός διάφορα καταστήματα με τρόφιμα, είδη πρώτης ανάγκης, αλλά ακόμα και φούρνους με φρέσκο ψωμί¹² (βλ. εικ. 17). Αντίστοιχα με τον τσιμεντόδρομο στην άλλη πλευρά του KYT (ζώνες 6-9), η λειτουργία των άτυπων καταστημάτων εκφράζει όχι μόνο την

¹² Οι φούρνοι της Μόριας έχουν γίνει θέμα διαφόρων ρεπορτάζ από ειδησεογραφικές ιστοσελίδες. Βλ. Η ζωή στη Μόρια: Η μαρτυρία ενός Αφганού πρόσφυγα, cnn.gr, 07/01/20: <https://www.cnn.gr/focus/video/203282/h-zoi-sti-moria-h-martyria-enos-afganoy-prosfyga>. «Ναν», το ψωμί της ξενιτιάς των Αφганών στη Μόρια, stonisi.gr, 22/10/19: <https://www.stonisi.gr/post/4715/nan-to-pswmi-ths-ksenitias-twn-afganwn-sth-moria>.

εμπορική ανάπτυξη του ευρύτερου καταυλισμού, αλλά και την επακόλουθη ανάπτυξη χώρων συνάντησης και κοινωνικότητας, κι αυτό σημαντικό χαρακτηριστικό της ευρύτερης οργάνωσης του χώρου και ανάπτυξης του καταυλισμού-πόλης.

Zone 11

Zone 12

Εικόνες: 18 & 19: Σχέδια των ζωνών 11 και 12. Αν συγκρίνουμε τα σχέδια αυτά με εκείνα των πιο οργανωμένων ζωνών 6-8 (εικ. 7&8), φαίνεται σημαντική διαφορά στο βαθμό οργάνωσης του χώρου. Πηγή: Eurorelief (μη δημοσιευμένα σχέδια για εσωτερική χρήση).

Η Μόρια και τα μέτρα κατά της πανδημίας του COVID-19

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι αρχές επέβαλαν μέτρα περιορισμού της πανδημίας και στον καταυλισμό της Μόριας, ακολουθώντας τα αυστηρά μέτρα φυσικής απομάκρυνσης που επιβλήθηκαν σε όλη την επικράτεια της χώρας τον Μάρτιο του 2020. Ωστόσο, ενώ στην υπόλοιπη χώρα τα μέτρα σταδιακά χαλάρωσαν κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, στο βαθμό που η χώρα ξεκίνησε να δέχεται τουρίστες ακόμα και από χώρες με αυξημένα κρούσματα, τα μέτρα περιορισμού κυκλοφορίας στη Μόρια (όπως και στα υπόλοιπα ΚΥΤ, αλλά και άλλους καταυλισμούς στην ενδοχώρα) συνεχίστηκαν μέχρι τέλη Αυγούστου¹³.

Είναι αλήθεια πως, κατά την επίσκεψή μου στον καταυλισμό στα μέσα Ιουνίου του 2020, ο περιορισμός κυκλοφορίας στην ουσία δεν επιβαλλόταν στους αιτούντες άσυλο, αφού κάποιος αριθμός ατόμων κυκλοφορούσε και εκτός των ορίων χωρίς να εμποδίζεται στα σημεία ελέγχου της αστυνομίας. Ήταν, όμως, μια χρονική στιγμή που η πανδημία ήταν υπό έλεγχο στη χώρα. Η παράταση των μέτρων στο θεσμικό επίπεδο, ακόμα και αν δεν κατά καιρούς χαλαρώνουν, έχει σημασία γιατί δημιουργεί ένα νέο πλαίσιο. Οι νέες συνθήκες επιβάλλουν την ανάπτυξη, αλλά και μια νέου τύπου εγκαθίδρυση, του ευρύτερου καταυλισμού στο βαθμό που να μπορεί στοιχειωδώς να υποστηρίξει τον περιορισμό των διαμενόντων στην περιοχή. Πέρα από τις αλλαγές, που περιγράψαμε παραπάνω, στην ανάπτυξη υποδομών και εμπορικής/κοινωνικής δραστηριότητας στις εξωτερικές ζώνες του καταυλισμού, περαιτέρω αλλαγές, όπως η ανοχή της λειτουργίας των καταστημάτων των αιτούντων μέσα στον καταυλισμό και η απρόσκοπτη τροφοδοσία τους, η εγκατάσταση εντός του καταυλισμού Αυτόματου Τραπεζικού Μηχανήματος (ΑΤΜ), αλλά και η δημιουργία νέων ιατρικών δομών για την αντιμετώπιση της πανδημίας, αποσκοπούν επίσης στο να μειώσουν τους λόγους μετακίνησης των προσφύγων στην πόλη της Μυτιλήνης, αλλά καταφέρνουν και μια διαφορετική και πιο εδραιωμένη οργάνωση του χώρου του καταυλισμού με ουσιαστική λειτουργική αυτονομία που υποστηρίζεται θεσμικά, αλλά υλοποιείται με την ατομική και συλλογική εμπλοκή των ίδιων των αιτούντων άσυλο.

Εικόνα 20: Μπάνερ ενημέρωσης και υποστήριξης για την πανδημία του COVID-19, στην περίφραξη του επίσημου καταυλισμού της Μόριας. Φωτογραφία: Π. Καραθανάσης (Ιούνιος 2020).

¹³ Κοροναϊός: Παρατείνονται μέχρι τέλος Αυγούστου τα μέτρα περιορισμού κυκλοφορίας στα ΚΥΤ, in.gr 31/072020: <https://www.in.gr/2020/07/31/greece/koronaios-parateinontai-mexri-telos-aygoustou-ta-metra-periorismou-kykloforias-sta-kyt/>

Πέρα από την οργάνωση του χώρου, οι παραπάνω αλλαγές επηρέασαν και την κοινωνική οργάνωση του καταυλισμού. Συγκεκριμένα, το ξέσπασμα της πανδημίας τον Μάρτιο του 2020, σε συνδυασμό με την επιθετικότητα κατά εργαζομένων και εθελοντών σε ΜΚΟ, που εκφράστηκε από μέρος της τοπικής κοινωνίας τον Φεβρουάριο, οδήγησαν στη μείωση του ανθρώπινου δυναμικού των οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στη Μόρια. Αποτελέσματα αυτών των αλλαγών ήταν, από τη μια πλευρά, οι οργανώσεις να στραφούν στις κοινότητες των αιτούντων άσυλο για εθελοντές για να υποστηρίξουν τις δράσεις τους στον καταυλισμό και, από την άλλη, να δημιουργηθούν νέες ομάδες εθελοντών διαμενόντων εντός του ευρύτερου καταυλισμού για την υποστήριξη και την ενημέρωση για την πανδημία. Οι White Helmets (Σύριοι) και οι Covid Awareness Group (Αφγανού)¹⁴, είναι οι δύο ομάδες που δημιουργήθηκαν για να βοηθήσουν στην ενημέρωση/εκπαίδευση του πληθυσμού για τον COVID-19. Αυτές οι νέες ομαδοποιήσεις, όπως και η εμπλοκή περισσότερων από τους διαμένοντες στις δράσεις των οργανώσεων, επηρεάζουν την κοινωνική οργάνωση του καταυλισμού, συμβάλλοντας και αυτές στην περαιτέρω εδραίωσή του.

Η τοπική κοινωνία, που έχει εκφράσει αρκετές φορές στο παρελθόν την αντίθεσή της σε μια προοπτική μονιμοποίησης του καταυλισμού της Μόριας, προσπαθεί να εμποδίσει αυτήν την ανάπτυξη και την περαιτέρω εγκαθίδρυσή του. Σύμφωνα με πληροφορητές μας, εργαζόμενους σε οργανώσεις στη Μόρια, ο δήμος Λέσβου επιχειρεί να περιορίσει τη δημιουργία των απαραίτητων υποδομών στις εξωτερικές ζώνες του καταυλισμού χρησιμοποιώντας το εργαλείο των πολεοδομικών παραβάσεων και των τυπικών διαδικασιών έκδοσης οικοδομικής άδειας που χρειάζεται, υπό κανονικές συνθήκες, για να γίνει ένα έργο. Λες και οι συνθήκες φιλοξενίας 15.000 με 20.000 χιλιάδων ανθρώπων στα χωράφια με τις ελιές είναι «κανονικές».

Πρόσφατα, πρόστιμα που επέβαλλε ο δήμος Λέσβου στη διεθνή οργάνωση των Γιατρών Χωρίς Σύνορα για πολεοδομικές παραβάσεις, οδήγησαν στο κλείσιμο της δομής καραντίνας και φροντίδας επιβεβαιωμένων και υπόπτων κρουσμάτων (inpatient clinic), που η οργάνωση είχε δημιουργήσει από τον Μάιο¹⁵. Ενδιαφέρον, βέβαια, έχει πως ταυτόχρονα με την ανακοίνωση του κλεισίματος της ιατρικής δομής των Γιατρών Χωρίς Σύνορα (μιας οργάνωσης που βρίσκεται στη Μόρια από το 2015 και την αρχή της «κρίσης»), ανακοινώθηκαν και τα σχέδια του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου για τη δημιουργία νέου Κέντρου Υγείας δίπλα στον καταυλισμό, μια απόφαση που αποσκοπεί στην αποσυμφόρηση του νοσοκομείου της Μυτιλήνης, ιδιαίτερα σε συνθήκες πανδημίας, όμως ταυτόχρονα συμβάλει και αυτή στην εδραίωση του καταυλισμού ως αποτέλεσμα του περιορισμού των διαμενόντων στην περιοχή¹⁶.

Παρά τον ανταγωνισμό που εκφράζεται μεταξύ της τοπικής και της κεντρικής κυβέρνησης, ο περιορισμός των αιτούντων άσυλο στον καταυλισμό της Μόριας είναι κάτι που μάλλον θέλουν και οι δύο πλευρές. Η πανδημία προσέφερε το απαραίτητο πλαίσιο για να δοκιμαστούν οι τρόποι με τους οποίους θα μπορεί κάτι τέτοιο να πραγματοποιηθεί. Ένας τέτοιος περιορισμός προϋποθέτει, όμως, μια διαφορετική οργάνωση του χώρου αλλά και του πληθυσμού, όπως και την απαραίτητη ανάπτυξη υποδομών και υπηρεσιών που θα τον υποστηρίξουν. Όπως είδαμε παραπάνω, οι διαδικασίες για τη νέα φάση του καταυλισμού της Μόριας έχουν ήδη τεθεί σε λειτουργία, και παρά τις αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας, η περαιτέρω εδραίωση του καταυλισμού, τόσο στο χωρικό όσο και στο κοινωνικό επίπεδο, είναι γεγονός. Με τον πληθυσμό του να κυμαίνεται τον τελευταίο χρόνο σταθερά πάνω από 10.000 διαμένοντες, ο καταυλισμός της Μόριας είναι ήδη η δεύτερη πληθυσμιακά μεγαλύτερη «πόλη» του νησιού.

¹⁴ Μικρό βίντεο-αφιέρωμα στις ομάδες αυτές από το Human rights watch : <https://www.youtube.com/watch?v=MPn462L9Xds>

¹⁵ «Οι Γιατροί Χωρίς Σύνορα αναγκάστηκαν να κλείσουν τη δομή COVID-19 στη Λέσβο», , in.gr, 30/072020: <https://www.in.gr/2020/07/30/greece/oi-giatroi-xoris-synora-anagkastikan-na-kleisoun-ti-domi-covid-19-sti-lesvo/>

¹⁶ «Μόρια: Κλείνει κέντρο υγείας, για να ανοίξει νέο με λεφτά από... Ολλανδία», tanea.gr, 29/072020: <https://www.tanea.gr/2020/07/29/greece/moria-kleinei-kentro-ygeias-gia-na-anoiksei-neo-me-lefta-apo-ollandia/>

Τι είδους πόλη είναι όμως αυτή; Πως μας βοηθάει αν τη σκεφτούμε ως έναν καταυλισμό-πόλη (Agier 2002); Πως επηρεάζεται η «ανθρωπιστική αστικοποίηση» (Jansen 2016), από το γεγονός ότι πραγματοποιείται στο έδαφος της Ε.Ε., όπου οι μεγάλοι ανθρωπιστικοί οργανισμοί περιορίζονται από ένα διαφορετικό διακρατικό πλαίσιο; Κατά πόσο είναι αποδεκτή από την τοπική κοινωνία η ανάπτυξη μιας «νέας πόλης» στο νησί; Μπορεί η αποδοχή αυτής της ανθρωπιστικής, αστικοποίησης του καταυλισμού της Μόριας, στο βαθμό που αναπτύσσει λειτουργική, οικονομική και οργανωτική αυτονομία, να δημιουργήσει νέες ισορροπίες των αιτούντων άσυλο με την τοπική κοινωνία σε αυτό το τεταμένο πολιτικό κλίμα; Η ο περαιτέρω γεωγραφικός περιορισμός τους, με τον πολλαπλασιασμό των συνόρων (Παπαταξιάρχης 2020), μειώνει απλά τις επαφές και τις σχέσεις τους με την τοπική κοινωνία και το ανθρωπιστικό πλαίσιο που έχει αναπτυχθεί στη Μυτιλήνη, κάνοντας ακόμα πιο δύσκολη την γεφύρωση της απόστασης που υπάρχει ανάμεσα στις δύο αυτές πόλεις – τους δύο αυτούς κόσμους;

Επίμετρο: Μετά τον καταυλισμό-πόλη τι; (Σεπτέμβριος 2020)

Το παραπάνω κείμενο γράφτηκε τον Αύγουστο του 2020 και βασίστηκε σε ερευνητικές επισκέψεις στον καταυλισμό της Μόριας τον Ιούνιο του ίδιου καλοκαιριού. Κανείς δεν θα μπορούσε τότε να προβλέψει την ολοκληρωτική καταστροφή του καταυλισμού δύο μήνες αργότερα. Ωστόσο, για όποιον παρακολουθεί στενά το ζήτημα στη Λέσβο είναι σαφές πως πρόκειται για ένα εξαιρετικά δυναμικό πεδίο στο οποίο οι εξελίξεις ήταν και παραμένουν ραγδαίες. Παρότι, λοιπόν, το κείμενο περιγράφει μια κατάσταση του καταυλισμού που βρίσκεται ακόμα τόσο κοντά χρονικά (σχεδόν αμελητέα για τους ρυθμούς της ακαδημαϊκής έρευνας), διαβάζοντας το κανείς σήμερα, μετά τον εμπρησμό και την καταστροφή του καταυλισμού στις αρχές του Σεπτεμβρίου, έχει την αίσθηση πως αναφέρεται σε κάτι πια τόσο μακρινό. Πάραυτα, το κείμενο φωτογραφίζει μια συγκεκριμένη συγκυρία, η οποία αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως η τελευταία «φωτογραφία» της Μόριας πριν την καταστροφή.

Η διαμόρφωση του καταυλισμού-πόλης της Μόριας, έτσι όπως την βρήκα τον Ιούνιο του 2020, ήταν αποτέλεσμα συγκεκριμένων ευρωπαϊκών και ελληνικών πολιτικών για τη μετανάστευση και το άσυλο, όπως ήταν και αποτέλεσμα τοπικών πολιτικών διεργασιών που πραγματοποιούνται στο νησί της Λέσβου εδώ και χρόνια. Τέλος, σε αυτά έρχεται να προστεθεί και η αντιμετώπιση της πανδημίας, που πρόσφερε μια ευκαιρία για ασκήσεις περιορισμού του πληθυσμού. Με αυτή την έννοια, ακόμα και αν ο συγκεκριμένος καταυλισμός έχει πια καταστραφεί, η παραπάνω «φωτογραφία» μας βοηθάει να αξιολογήσουμε αυτό το μεγάλο και σημαντικό γεγονός και να το τοποθετήσουμε στο ιστορικό και πολιτικό του πλαίσιο. Ιδιαίτερα αφού το γεγονός αυτό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη νέα στρατηγική ελέγχου και «διαχείρισης των ανεπιθύμητων» (Agier 2011), εικόνες της οποίας παρουσιάζονται ήδη με την κατασκευή του νέου προσωρινού καταυλισμού στο Κανά Τεπέ (βλ. εικ. 20).

Εικόνα 21: (πάνω) εικόνα του καταυλισμού της Μόριας από δημοσιευμένο βίντεο με χρήση drone. Πηγή: sputniknews.gr, «Μόρια: Βίντεο από drone αποκαλύπτει την έκταση του καταυλισμού των προσφύγων και μεταναστών», 17/02/2020: <https://sputniknews.gr/ellada/202002176370592-moria-vinteo-apokalyptei-tin-ektasi-tou-kataulismou-ton-prosfygon-kai-metanaston/>

Εικόνα 22: (κάτω) εικόνα από βίντεο του νέου καταυλισμού στο Καρά Τεπέ που έδωσαν στη δημοσιότητα οι Ελληνικές αρχές και παρουσιάζεται από το iefimerida.gr, 17/09/2020: https://www.youtube.com/watch?v=VB-rMms7K3g&feature=emb_logo&ab_channel=iefimeridaneews

Βιβλιογραφία

Agier M., 2002, "Between War and City: Towards an Urban Anthropology of Refugee Camps". *Ethnography*, 3(3), 317–341.

Agier M., 2011, *Managing the Undesirables: Refugee Camps and Humanitarian Government*. Cambridge, UK

Agier M., 2012, Διάλεξη: «Global-scape of camps and the politics of neutrality». Διαθέσιμη στο: <http://www.campusincamps.ps/projects/michel-agier/>, τελευταία πρόσβαση 25/08/2020.

Jansen B. J., 2011, *The Accidental City: Violence, Economy and Humanitarianism in Kakuma Refugee Camp, Kenya*, PhD thesis, Wageningen University

Jansen B. J., 2016, "The protracted refugee camp and the consolidation of a 'humanitarian urbanism'", *International Journal of Urban and Regional Research*

Jeandesboz, J., (ed.), Aivaliotou, E., Matusz, P., Pallister-Wilkins, P. and Pitsikos, I. 2020, *Operational practices of EU entry governance at air, land and sea border*. AdMiGov Paper D1.2, Brussels: ULB. Διαθέσιμο στο: http://admigov.eu/upload/Deliverable_D12_Jeandesboz_Land_sea_airborder.pdf (Τελευταία πρόσβαση Άυγουστος 2020).

Oka R., 2011, "Unlikely Cities In The Desert: The Informal Economy As Causal Agent For Permanent "Urban" Sustainability In Kakuma Refugee Camp, Kenya". *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development*, Vol. 40, No. 3/4, Approaches to Informal Economies, pp. 223-262

Παπαταξιάρχης Ε., 2017, "Ασκήσεις συμβίωσης στην 'ανθρωπιστική πόλη': Άτυπες εκπαιδευτικές πρακτικές και διακυβέρνηση του 'προσφυγικού' μετά το 2016", *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 137, σ. 74-89.

Παπαταξιάρχης Ε., 2020, "Η νέα γεωγραφία του προσφυγικού: Βία και πολλαπλασιασμός των συνόρων στο Αιγαίο", *Σύγχρονα θέματα* 147-148: 21-25.

Rozakou K., 2017, *Access to a Hot Field: A Self-Reflexive Account of Research in the Moria Camp, Lesbos*. Available at: <https://www.law.ox.ac.uk/research-subject-groups/centre-criminology/centreborder-criminologies/blog/2017/11/access-hot-field> (Accessed [July 25, 2020]).

Rozakou K., 2019, "'How did you get in?' Research access and sovereign power during the 'migration crisis' in Greece", *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 27, S1, pp. 68–83.